

A grammatica speculativa modernsége

Amikor későbbi szerzőktől (például Wittgensteintől) származó idézeteket korabeli idézeteknek álcáztam . . . , tökéletesen tisztában voltam vele, hogy nem az én középkori alakjaim modernnek, hanem a modernnek gondolkodnak középkorban.

U. Eco: *A rózsza neve*. Bp., 1988. 616.

I. Amit az alábbiakban előadni kívánok, megítélésem szerint érdekes, talán fontos, de egészen biztosan nem előzmény nélküli vagy meghökkentően új. Ismert – ha nem is feltétlenül közismert – tényekről lesz szó, melyeket megkísérlek új megvilágításba helyezni. A grammatica speculativa a középkori nyelvfelfogás egyik legjellegzetesebb irányzata, iskolája, módszere, tana vagy tévtana, kinek hogy tetszik – mindenesetre olyan jelenség, amelyről minden valamirevaló nyelvtudománytörténet megemlékezik, habár korántsem azzal a tisztelettel, mint a vele foglalkozó speciális szakirodalom. Azt azonban ez is, az is kiemeli, hogy e helyt egy erősen filozofikus nyelvelmélettel van dolgunk. A filozófiatörténetekben viszont ehhez képest meglehetősen csekély keletje van a spekulatív grammatikának, talán mert a bölcsélet szempontjából nézve mindenekelőtt nyelvtani elméletnek tűnik. A valós helyzet azonban az, hogy ez a grammatikának túlságosan spekulatív, spekulatívnek meg túlságosan grammatikai elmélet – nyelvelmélet, azaz lingvisztika és nyelvfilozófia egysége. Amiről itt szó lesz, éppen ez az utóbbi momentum, a nyelvfilozófiáé, s erre vonatkozik a dolgozat címében jelzett minősítés is. A bizonyítandó tétel: a grammatica speculativának, közelebbről a modista nyelvelméletnek filozófiai irányultsága határozott rokonságot mutat századunk ama „nyelvfilozófiai fordulatának” szerkezetével, amely WITTGENSTEIN „Tractatus logico-philosophicus”-ában öltött testet. Modern tehát ebben az értelemben, ami persze nem ugyanazt jelenti, mintha a -- látszólag szinonim – *korszerű* kifejezéssel illetnénk. Habár természetesen abszolúte korszerű is – tudniillik a maga korában.

A grammatica speculativa értékeléséről szólván aligha kerülhető el e nyelvelmélet tudománytörténeti háttérének és legfőbb téziseinek ismertetése. Bármennyire törekszem is a lényeg összefoglalására, terjedelmileg kényszerűen ez teszi ki dolgozatom nagyobb részét. Szeretném hangsúlyozni, hogy ez az ismertetés teljes egészében a számomra hozzáférhető elsődleges és másodlagos szakirodalom tanúságán alapul, tényanyagában újdonságot nem tartalmaz, és szükségszerűen kivonatos. A kérdés ismerőit ez feljogosítja a továbblapozásra. Ugyanakkor reményeim szerint – tekintettel a magyar nyelvű szakirodalom szűkösségére is – azok számára, akik a középkori nyelvtudomány ezen érdekes fejezetében kevésbé tájékozottak, nem lesz sem felesleges, sem érdektelen.

A témának egyébként tetemes szakirodalma van. Az elsődleges irodalomra később utalok. A másodlagos szakirodalomból a hivatkozott és fontos további művek közül kiemelem a következőket: G. L. BURSILL-HALL, *Speculative Grammars of the Middle Ages. The Doctrine of Partes Orationis of the Modistae*. The Hague–Paris, 1971.; rő., *The Middle Ages*. In: *Current Trends in Linguistics*. Ed. by I. A. SEBEOK. Vol. 13. The Hague–Paris, 1975.; uő.,

Some Notes of Grammatical Theory of Boethius of Dacia. In: H. PARRET ed.; *History of Linguistic Thought and Contemporary Linguistics*. Berlin—New York, 1976. 164—88.; E. COSERIU, Die Lehre der „*modi significandi*” im Mittelalter. In: *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Übersicht. Teil I: Von der Antike bis Leibniz*. 130—6.; F. P. DINNEEN, *An Introduction to General Linguistics* (megfelelő fejezete). New York stb. 1967.; A. V. GROSEVA, Grammatyiceszkije ucsenyija zapadno-jevropejszkogo szrednyevekovja. In: A. V. GYESZNYICKAJA—Sz. D. KACNYELSZON, red. *Isztorija lingviszticeszkjih ucsenyij*. Szrednyevekovaja Jevropa. Leningrad, 1985. 208—242.; R. W. HUNT, *Collected Papers on the History of Grammar in the Middle Ages*. Ed. by G. L. BURSILL-HALL, Amsterdam, 1980.; J. PINBORG, *Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter*. Münster stb., 1967.; R. H. ROBINS, *Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe*. London, 1951.; uő., *A Short History of Linguistics*. London, 1967.

2. A középkori grammatika történetét, ismeretes módon, nagyjából két korszakra lehet osztani. Határuk a XI. század, amikor is a nyelvészeti elmélet jelentős változásokon megy át. Az első korszakban a nyelvi megfigyelések lényegében a későlatin kori keretek között maradtak, jobbára rövidített és kompilációs forrásokra támaszkodva. A VI. században (más összefoglalások mellett és után) Priscianus lényegében minden általa ismert előzményt összefoglalt, s műve — Donatusé mellett — a megfellebbezhetetlen tekintély rangjára emelkedett. (Kivéve azokat az eseteket, amikor a Vulgata IV—V. századi latinja eltér a Donatus és Priscianus feldolgozta klasszikus latin normáktól. Ilyenkor, ahogyan később megfogalmazták: a „*Divina pagina non subiacet regulis grammaticae*” elve alapján, „a Szentlélek által előírt” formát nyilvánították helyesnek.) A priscianusi grammatika alapján a korszak egészében a latin nyelv helyes olvasásának, írásának és beszédbeli használatának művészete maradt, privilegizált helyet foglalva el a művelődésben és az oktatásban. Mindez nem kis részben A. M. T. S. Boéthius (kb. 475—524), „az utolsó római és az első skolasztika”, „a Nyugat tanítója” tevékenységének köszönhető, akit kortársai (többek között maga Priscianus) és a későbbi századok tudósai részéről is hatalmas tisztelet övezett. Hagyományosan neki tulajdonítják a „hét szabad művészet” mint oktatási rendszer triviumra és quadriviumra való felosztását — a grammatika pedig e felosztásban tudvalevőleg a trivium, vagyis az elemi és alapvető tárgyak csoportjába került.

A második korszakhoz való átmenet az Arisztotelészhez való viszony megváltozásában ragadható meg. Az európai középkor nem ismerte őt eredetiben, rendszerint a kommentátorok parafrázisaira hivatkoztak. Boéthius ugyan latinra fordította az *Organon*t (vagy annak legalábbis több részét), de míg a tudományosság központjai a kolostori és városi iskolák maradtak, Plátón fontosabb és — az újplatonikusok, később pedig Augustinus és maga a Porfürioszt is fordító Boéthius révén — ismertebb klasszikus volt, mint Arisztotelész. (Jellemző módon a két Analitikára a XII. század végéig még utalást sem találunk.) A sztageirita gondolatai később kerülő módon, arab és zsidó közvetítéssel, Al-Farabi, Avicenna és Averroës kommentárjaival együtt jutottak vissza Európába. Filozófiájának (a közvetítők által is felerősített) materialisztikus tendenciái találkoztak ekkor a megerősödő városi polgárságnak az empirikus és praktikus tudás iránti igényével — annál kevésbé viszont

az egyházéival, mely Arisztotelész bölcséletét kezdetben eretnek tannak minősítette, és oktatását többször be is tiltotta. A feszültséget — Albertus Magnus kezdeményezését követve — végül is Aquinói Tamás oldotta fel: miután alaposan (s elsőként közvetlenül az eredeti szöveghez visszanyúlva) tanulmányozta műveit, s „megtisztította” őket a materialisztikus elemektől, Arisztotelészt sikerült eretnekből a katolikus teológia filozófiai megalapozójává igazítani. Ez az átinterpretált Arisztotelész lett azután — Tamás tekintélye révén — a filozófussá hosszú századok számára; művei, főleg logikája, óriási befolyással voltak a középkor egész tudományosságára.

Ez a hatás a közelebbi tárgyunkat képező nyelvszemlélet tekintetében konkrétan a nyelvtan logizálását, a grammatika logikai megalapozásának igényét jelentette. Ezzel párhuzamosan — most először — szakadás következett be egyfelől az „alkalmazott”, pontosabban gyakorlati, didaktikus, másfelől az elméleti grammatika között. (Az előbbi lényegében az egész középkorban változatlan maradt.) A grammatika logizálódása ugyanakkor kétarcú folyamat volt. Egyrészt, ahogyan talán ma mondanánk, ezzel a kor tudományosságának színvonalára emelkedett, másrészt viszont státus- sőt létharcba keveredett a logikával, amely kezdte átvenni a grammatika alapozó, orientáló diszciplína funkcióját, s terminológiai önállóságát is kikezdte. (Ez a szituáció egyébként már önmagában is kelthet XX. századi asszociációkat.)

Megítélésem szerint nincs egységesen elfogadott nézet annak tekintetében, hogy a *spekulatív grammatika* és a *modista grammatika* kifejezések szinonimikusak-e egymással. Afelől persze nincs kétség, hogy a modisták tevékenysége spekulatív grammatika. Ha azonban a grammatica speculativa elsődleges kritériuma a nyelvtan logikai megalapozásának igénye, a modista grammatikák előzményeit talán tekinthetjük a spekulatív grammatika első, előkészítő szakaszának. Tekintettel mondanivalóm lényegére, ezt itt röviden fogom összefoglalni.

A Priscianus-komentátorok tulajdonképpen már a XI. század közepétől kezdve kezdték kiegészíteni a hagyományos grammatikát annak logikai megalapozásával. Szándékaikat jól példázza Willelmus de Conchis (William of Conches), aki „De philosophia mundi” című főművében (1120 körül) kifogásolja, hogy Priscianus és korábbi kommentátorai a szóosztályok és akidenciák (másodlagos kategóriák) jellemzésekor pusztán a definíciókra korlátozódnak, és nem magyarázzák meg a „causae inventionis”-t, a nyelvi jelenségek „feltalálásának okát” — értsd: logikai szükségszerűségét. Ő maga lényegében Priscianus I–6. kötetének anyagát taglalja, de azután elszakad tőle, és logikai magyarázatokba kezd. Kifejtésében például a névszók feltalálásának oka, hogy megjelöljék, amiről szó van, a grammatikai nemeké, hogy a szexust jelöljék, és így tovább. Willelmus tanítványa Petrus Helias, „a középkor első valóban eredeti gondolkodója”, ahogyan BURSILL-HALL nevezi. (The Middle Ages, 204.) Mások azonban megjegyzik, hogy nem tudjuk, mennyit vett át mestere még nem publikált kommentárjaiból. (Lásd HUNT i. m. XI.) Ezenkívül olyan érdemeket is szokás neki tulajdonítani, melyek szövegének félreinterpretálásán alapulnak, például, hogy felfedezte volna a főnév—melléknév megkülönböztetést vagy különösen a grammatikák pluralitását. (Erről PINBORG i. m. 24–5.) Mindenesetre Petrus Helias „Summa super Priscianum”-a a logikai fordulat sarkköve (1140–50 körül). Priscianus elemzését és definícióit alapjában ő is elfogadja, de ezeket rendszeresen kiegészíti logikai kommentárjaival, láthatólag a Kategóriák és a Hermeneutika alapján. A vezéreszme

természetesen a *causae inventionis* kimutatása. Különbséget tesz az összes szó feltalálásának közös oka és az egyes kategóriák feltalálásának sajátos oka között. A nyelv általános *causa*-ja a közlés, mégpedig akaratunk közlésének szükséglete. Az egyes szófajok és a másodlagos kategóriák okait teljes körűen kifejti, logikai kritériumokkal kiegészítve Priscianus definícióit (pl. az ige feltalálásának okai közé bevezeti a predikativitás funkcióját, a *casus*-ok indokolásába az egyazon dolgokról alkotható ítéletek különféleségeit stb.). Bár deklarált szándékai szerint a grammatika és a dialektika [= logika] szétválasztására törekedett, Petrus Helias valójában inkább a két diszciplína egyesítéséhez, sőt a logika bizonyos túlsúlyához jutott el Priscianus „kijegyzetelésében” [szinte minden példamondatot elhagyott!], meg a *causae* bevezetésében. Óriási tekintélye volt a későbbiekben is, sokszor csak mint „a kommentátort” idézték, nemritkán újabb keletű eszméket is neki tulajdonítva.

Ami a nyelv általános feltalálási okát illeti, a század második felében a hangsúly az akarat kifejezése felől eltolódik a fogalom közlése irányába. (Vö. pl. a „*Tria sunt*” kezdetű ismeretlen szerzőjű, de Petrus Heliasnál biztosan későbbi glosszában: „*Orationes autem inventae sunt, ut per illas intellectus nostros exprimemus et aliis manifestemus.*” Idézi HUNT i. m. 39–40.) Így egy „*Promisimus . . .*” kezdetű anonim glossza szerint a beszédnek három előfeltétele van: a dolog, hogy legyen miről mondanunk valamit, a fogalom, hogy segítségével megismerhessük a dolgot, és a szó, hogy megnyilváníthassuk a fogalmat. Ebben a hármasságban már a *modi essendi, intelligendi* és *significandi* későbbi elmélete előlegeződik meg.

A XII. századi grammatikusok sorában megemlítendő még az Abélard-tanítvány Ralph de Beauvais (Radulphus Belvecensis) és iskolája. A logicizmus náluk főleg a szószerkezetek (*constructio*) iránti érdeklődésben mutatkozik meg, maga Ralph például fő műveiben („*Summa super Donatum*” és „*Liber Titan*”) sokat foglalkozik a vonzatok és ennek megfelelően az esetek logikai megalapozásával.

A grammatika fokozódó érdeklődése (hagyományos, tehát szószerkezet-tani értelemben vett) szintaxis iránt tovább fokozta a logika és a grammatika egymásba hatolását. A folyamat részletei nem ismeretesek — Ralph után mintegy évszázadnyi fehér folt van a grammatikatörténetben —, végeredménye azonban igen. A XIII. század közepére általánosan elfogadottá válik a grammatika univerzalitásának tétele, mintegy konkretizálva azt az arisztotelészi tanítást, miszerint egy diszciplína az *e g y e t e m e s* jellemzők tárgyalása révén válik tudománnyá. Például egy 1240 körül keletkezett párizsi anonim kézirat szerint a grammatika tárgya nem a konkrét nyelv, hanem „a nyelv egy bizonyos bármely nyelvtől elvonatkoztatott értelemben, általános vonásait tekintve” („... *sermo ut quoddam abstrahens a quodlibet sermone, secundum generales virtutes*”, idézi PINBORG i. m. 26.). Ez az alapállása Robert Kilwardby és az ő hatása alatt álló Roger Bacon nyelvfelfogásának is. Kilwardby szerint a grammatika tárgya a jelölő funkciójú nyelv (*sermo significativus*), az egyes nyelvektől elvonatkoztatva. (Hogy — persze vagy ezeréves hagyományra támaszkodva — éppen a *jelölést* nevezi meg a nyelv univerzális funkciójául, mint látni fogjuk, szintén igen fontos előzménye a modisták nyelvelméletének.) Ez a nyelv továbbá az elmében (*mens*) lakozik, és így a grammatika tárgya — nem úgy, mint a szerkesztett beszéd avagy a betűkre elemezhető hang — azonos mindenkiben. Éppen ezért és csakis ebben az értelemben lehet a nyelv a tudomány objektuma. („*Cum*

scientia maneat eadem apud omnes — mondja Kilwardby —, et subiectum eius idem manet, quare subiectum grammaticae debet manere idem in omnibus. Sed oratio constructa vel vox literata ordinabilis propter congruum non idem manet apud omnes, quare non erit subiectum grammaticale.” Idézi BURSILL-HALL: Spec. gr., 38. A *grammatica*, illetve a *sermo congruus* szembeállítás az *oratio constructa*-val egyébként nyelv és beszéd megkülönböztetése felé tendál, a *sermo* szót e szerzőknél már csak ezért sem szabad beszédnek fordítani.) Közelebről pedig kétféle tudomány tárgya lehet a nyelv: az összefüggő nyelv (*sermo congruus*) a grammatikáé, a valódi nyelv (*sermo verus*) pedig a logikáé, ahol is az előbbi alárendelődik az utóbbinak. Bacon is így látja a dolgot. Minden nyelvben kétféle probléma létezik: az egyik típus csupán az adott nyelvet érinti, a másik viszont minden nyelvre vonatkozik. Csak az utóbbi kérdések lehetnek a tudomány tárgyai. A grammatika is azért tudomány, mert szubsztanciájára nézve egy és ugyanaz minden nyelvben, még ha esetlegességeiben (nyelvenként) különbözik is. (R. Bacon 1245 körül keletkezett „*Summa grammatica*”-jának ez a megállapítása egyébként mármár grammatikatörténeti közhely. Eredetiben így hangzik: *grammatica una et eadem est secundum substantiam in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur*. Idézi például BURSILL-HALL, Spec. gr., 12.) Kilwardby és Bacon gondolatai általában annak a modista alapelvnek a megszilárdulása irányában hatnak, hogy a nyelv felépítésének általános elvei az emberi gondolkodás törvényszerűségeinek felelnek meg, amelyek viszont a lételeményi viszonyait tükrözik. A grammatika ezáltal lehet a létező elveit kutató tudomány, a principia essentialia felderítője.

A principia essentialia gondolatában az is kidomborodik, hogy nemcsak a szabályok, hanem a *tractatum* legfontosabb elvei is univerzálisak. Ebből eredően a logikai irányzat — az univerzális grammatika eszméjének kialakításán túl — elmélyítette a szemantikai aspektusok vizsgálatát is. Lassú átmenet figyelhető meg a „mit jelentenek a szófajok?” kérdése felől a „hogyan jelölnek?” felé. A logikai szemantika eszméi fejeződnek ki az előbbiekkal kortárs Petrus Hispanus (élete végén: XXI. János pápa) nagyhatású főművében, a „*Summae logicales*”-ban is, melyet a XVI. század elejéig a logika alapvető tankönyveként használtak. A significatio-ról és a suppositio-k fajtáiról szóló tanítása — melyre terjedelmi és tematikai okokból, ám a méltánytalanság teljes tudatában nem térek ki részletesebben — nem elhanyagolható részét képezte annak a logikai–grammatikai hagyománynak, mely a valóságban (és talán e tudománytörténeti vázlatban is) előkészítését jelentette a XIII. század második felében kibontakozó „tulajdonképpen” *grammatica speculativa*-nak — a modisták nyelvszemléletének.

3. A modista grammatikák, mint ismeretes, jellegzetes központi kategóriájuk, a *modi significandi* kifejtéséről kapták elnevezésüket. A *modus significandi* és *consignificare* kifejezések egyébként először a nagy Boëthiusnál fordulnak elő, később Abélard-nál és másoknál, ám náluk még esetleges, nem rögzített és nem hagyományozott terminusokként. Kategóriává valóban a modistáknál válnak „a jelölés módjai”. A terminus már önmagában is kulcsfogalom a tanítás megértése szempontjából. A jelölés — mint láttuk — a nyelv univerzális funkciója (s ezért aztán a nyelv éppen e jegy révén lehet tudományos vizsgálat tárgya), a *modus* pedig olyan kategória, mely általánossága révén alkalmas a nyelvelmélet közvetlen lét- és ismeretelméleti

megalapozására. Direkt vagy indirekt módon a terminus mindkét fele felismerhetően az arisztotelészi tanok átható befolyását tükrözi. A XIII. században ugyanis hozzáférhetővé vált a teljes Arisztotelész-korpusz. Különösen a Második analitika, a Metafizika és a *De anima* volt nagy hatással a nyelvszemlélet bázisára. Arra sem árt még egyszer utalni, hogy ez a hatás arab közvetítéssel került vissza Európába: Avicenna és Averroës kommentárjaira a modisták gyakran név szerint is hivatkoznak. Azt az általános meggyőződést, hogy a szavak a fogalmak konvencionális jelei, az utóbbiak pedig a realitás tárgyait képviselik — még ha ez Boëthius óta megvolt is a grammatikai hagyományokban — az arab filozófusok erősítették meg.

A modista grammatika mint nyelvelméleti iskola, abból a szempontból, amelyből az alábbiakban bemutatom, lényegében egységes tömbként kezelhető. Tevékenységük rövid történeti vázlatát azonban mégiscsak helyes lesz előrebocsátani.

A modista iskola teljesítményei nagyjából száz évet fognak át, amelyen belül — elméleti értelemben — négy generáció különíthető el. Ám hogy az első nemzedék kivel is kezdődik, azt nem könnyű kijelölni, ugyanis sem a kronológia nem makulátlanul tiszta, sem azok a kritériumok, melynek alapján egy spekulatív grammatika már modistának minősíthető. COSERIU például (i. m. 130) már Albertus Magnust is megemlíti (az alább elsőeknek nevezettek-nél természetesen 30–40 évvel korábbról), BURSILL-HALL viszont legautentikusabb nagymonográfiájában őt csak az előzmények közé sorolja. „Többségi vélemény” alapján úgy tekinthetjük, hogy az új elméleti keret első képviselői Boëthius de Dacia, aki 1270 és 77 között az averroizmus vezető képviselője a párizsi egyetemen, Arisztotelész-komentátor, a középkor egyik legjelentősebb nyelvlogikusa; valamint Martinus de Dacia. Mindketten dánok, és mindketten „*Modi significandi*” címen értekeznek a nyelvről — Martinus értekezése azonban, tankönyv lévén, alighanem már Boëthius elméleti művén alapul. A modisták második nemzedéke főleg Martinus értekezésének kommentátora. A legérdekesebb alak talán Gentilis de Cingoli, aki a modista logikát és grammatikát Itáliában elterjesztette. Fontosabbak még: Michel de Barbais és Johannes de Dacia (Johannes Dacus, az ő művének „*Summa grammatica*” a címe). A harmadik generáció a századforduló körül és után tevékenykedett. Mindenekelőtt Radulphus de Brito, a legterjedelmesebb modista grammatika szerzője említendő, de rögtön utána Erfurti Tamás, annak az 1310 körül keletkezett „*Grammatica speculativa*” című tankönyvnek a szerzője, amelyet a szakirodalom a legrészletesebben dolgozott fel — igaz, sokáig tévesen Duns Scotusnak tulajdonítva a művet. Mindezek a teljesítmények főleg a párizsi egyetemen jöttek létre, amit a legnagyobb korabeli filozófusok, Albertus Magnus és tanítványa, Aquinói Tamás tevékenységének itteni nagy hatása magyaráz. Az utolsó időszak már nem hoz elméleti újításokat a modisták tevékenységében, annál inkább változik a motiváció: egyre inkább védekezniük kellett a főleg filozófiai oldalról jövő bírálatokkal szemben. Az ellenfelek elsősorban a nyelv és a valóság tüzetes megfeleltetésének gyakorlatát vonták kétségbe, általában azt a tendenciát, hogy a nyelv elemzéséből a tényekre következtessenek. A fogalmak és a realitás viszonya ismeretes módon évszázadok óta a filozófiai viták kereszttüzében állt, a modistákat magától értetődően sok támadás érte a nominalisták — például Occam —, de az averroisták részéről is. Az egyik leghevesebb kritikus Johannes Aurifaber. (A modisták elleni bírálatokról l. J. PINBORG, *A Note on Some Theore-*

tical Concepts of Logic and Grammar: *Revue Internationale de Philosophie* 29: 113, 286—96. Aurifaber szövege kommentárokkal: PINBORG, *Entwicklung*, 166—192 és 214—304.) Ennek az utolsó korszaknak legismertebb modista szerzője és műve: Siger de Courtrai: „*Summa modorum significandi*”.

Az említetteken kívül még sokan tartoznak a modisták közé, pl. Jean Josse de Marvilla, Simonus de Dacia, Johannes Avicula de Lotharingia, Mattheus de Bononia, Erhardus Knab von Zwiefalten stb. (Feleslegesnek tartom itt a felsorolt szerzők és műveik hozzáférhetőségét adatolni. Az érdeklődők minden közelebbit megtalálnak KONRAD KOERNER „*Medieval Linguistic Thought, A Comprehensive Bibliography*” című jegyzetében: *Historia Linguistica* VII [1980.], 265—95; valamint természetesen a tanulmány elején említett másodlagos szakirodalom bibliográfiáiban.) Mindenesetre több mint kétszáz idevonható kéziratról tudunk, zömük kiadatlan. A modisták bizonyára nem a modern értelemben vett nyelvészeti kört képezték, de feltétlenül iskolát, amelynek lényegi állításai a sok variáció ellenére azonosak. Alapjában véve mindannyiuknál Donatus és Priscianus grammatikai rendszerének metafizikai—logikai újrainterpretálásáról van szó. Ez annyira magától értetődő, hogy a legtöbb értekezésben alig van vagy éppen egyáltalán nincs példaanyag — Donatus és Priscianus grammatikájának ismerete az olvasó részéről a szó eredeti értelmében triviális előfeltétel.

(Folytatjuk.)

HAVAS FERENC

Szavak és mondatok megértésének kérdéseiről

Számos kísérletet végeztek a szófelismeréssel, illetve a mondatok megértésével kapcsolatosan a különböző nyelvekben. Ennek ellenére vagy éppen ezért nincs egyetértés abban, hogy melyek azok a legfontosabb tényezők, amelyeket felhasználunk az elhangzó szavak, szósorok feldolgozásakor.

1. A legáltalánosabban elfogadott nézet szerint a szófelismerésnek két feltétele van: a) a kontextus (itt abban az értelemben, hogy miféle hangok követik egymást a hangsorban) és / vagy b) a valószínűség, vagyis a szójelentés relatív gyakorisága (SZIRTES, *A beszédészlelés vizsgálata a pszicholingvisztikában és a pszichológiában*: MPszichSz. 1983/3: 385—425). Hogy a kettő közül melyik a fontosabb, az ismét csak vita tárgya: a kísérleti eredmények hol az egyiket, hol a másikat látszanak megerősíteni. E kettő mellett azonban további tényezők is szerepet kaphatnak, ilyen például a szó hosszúsága; minél hosszabb szót kell megértenünk, annál könnyebb a dolognak (RUBINSTEIN—DECKER—POLLACK, *Word length and intelligibility: Language and Speech* 2. 1959. 175—9). Nagyon fontos a „nagy kontextus”, azaz a szövegkörnyezet szerepe; angol szavak megértésével végzett kísérletek szerint az önállóan ejtett szavak pontos felismeréséhez a szó 83%-ára, szókapcsolatban 60%-ára, több szóból álló környezetben mindössze 37%-ára volt szükség (GROSJEAN, *Spoken words re-cognition processes and the gating paradigm: Perception and Psychophysics* 28. 1980. 267—283). Magyar példával illusztrálva: ha egy szósorban (amelynek tagjai egymástól függetlenek) kell a *szalag*-ot felismernünk, akkor